

LA FÁBULA MÍSTICA

La meua contribució a aquesta presentació serà molt modesta. Tan sols voldria oferir alguns trets, que em semblen prou significatius, del pensament de Michel de Certeau, tot referint-me d'una manera especial al seu llibre *La fábula mística*. Per endavant voldria advertir que aquest text posseeix una riquesa enorme, que no es deixa atrapar per una breu exposició com la que faré aquesta tarda. També voldria assenyalar que no sóc un especialista en el pensament del jesuïta francès, sinó tan sols un simple lector dels seus textos, els quals van començar a interessar-me d'una manera apassionada en els primers anys setanta del segle passat.

En l'actualitat, després de vint anys de la seva mort, l'obra de Michel de Certeau (1925-1986) constitueix un punt de referència gairebé obligat per a tots els qui es dediquen a una o altra forma d'aquest enorme calaix de sastre que solem anomenar «ciències humanes» o «humanitats». En un temps com el nostre, marcat per una certa apatia i amb un desconcert bastant generalitzat en la majoria d'àmbits de la nostra cultura, els estudis sobre el seu pensament augmenten de manera vertiginosa en especialitats tan diferents com poden ser, per exemple, la història, el viatge com a categoria antropològica, la psicologia, la lingüística, les dinàmiques entorn de l'espai i de l'habitabilitat, els ressorts de la vida quotidiana, etc. Tanmateix no hi ha cap mena de dubte que els seus nombrosos treballs sobre la mística, molt especialment els qui tenen com a objecte prioritari la d'alguns jesuïtes francesos del segle XVII, han estat reconeguts com a iniciadors d'una nova i original manera d'abordar l'àmplia problemàtica no sols a l'entorn dels fenòmens místics, sinó del fenomen humà en general. Cal no oblidar, a més, que els interessos de Michel de Certeau foren molt diversos i —aparentment, molt dispersos—, i, molt sovint, es trobaven en una certa contradicció amb les monotonies i partits presos de l'*establishment* en el qual es trobava ubicat. Posseïa un especial talent per a copsar els signes del temps, els canvis profunds que experimentava la societat com ho posen en relleu, per exemple, el seu llibre — inicialment unes conferències radiofòniques— *Le christianisme éclaté* (1974) o la perspicaç lectura que va fer dels esdeveniments del maig del 68 francès. Crec que, per comprendre la intencionalitat última de l'obra de de Certeau, ha de tenir-se en compte, tal com ho assenyala el seu biògraf François Dosse, que el *métier* d'historiador va ser

l'única identitat que sempre va reclamar. I la realització de l'ofici d'historiador el veia com un joc, com una coimplicació de contraris, com un reguitzell de correspondències sempre *in fieri* entre mística i política. Així veu ell l'escriptura de la història, la qual, segurament, posseeix algun parentiu amb la que, els anys trenta del segle XX, exposà Walter Benjamin: «La historiografia és una forma contemporània de practicar el dol. S'escriu a partir d'una absència i no produeix res més que simulacres (per científics que siguin). Instal·la una representació en el lloc d'una separació» (FM 20). En la introducció de la seva obra fonamental *L'écriture de l'histoire* (1975), de Certeau afirma: «L'altre és el fantasma de la historiografia. L'objecte que ella cerca, que ella honra i que ella enterra». Tot referint-se a Jules Michelet, prosegueix: «"L'única recerca històrica del "sentit" resta la de l'Altre", però aquest projecte, contradictori, aspira a "comprendre" i a amagar amb el "sentit" l'alteritat d'aquest estrany» (8).

És un gran esdeveniment poder disposar d'una bona traducció a l'espanyol de *La Fábula mística* (1982), la qual, juntament amb els articles «Mystique au XVIIe siècle» (1964) del segon volum de la miscel·lània dedicada a Henri de Lubac i «Mystique» (1971) de l'*Encyclopaedia Universalis*, constitueixen el nucli no sols dels seus treballs dedicats a la mística en un sentit estricte, sinó també, d'una manera molt més àmplia i malgrat el reconegut policentrisme i multiperspectivisme dels seus estudis, de tota la seva obra. Voldria tan sols referir-me a alguns aspectes d'aquesta obra, rica, actual, compromesa i literàriament magnífica i sorprenent. Per començar uns mots del poeta René Char que em sembla que dibuixen un disseny molt apreciable de la polifacètica i polifònica personalitat de Michel de Certeau. «En poésie —escriu René Char—, on n'habite que le lieu que l'on quitte, on ne crée que l'oeuvre dont on se détache, on n'obtient la durée qu'en détruisant le temps». El nostre autor va ser durant tota la seva vida un viatger, un home del viatge en una continuada situació d'èxode, ell mateix, per posar en relleu la seva mobilitat característica, es va qualificar de *passeur*. El seu pensament i les seves reflexions es trobaven constantment en moviment a través de ciutats, continents, disciplines, temperaments, situacions. Cal afegir tot seguit, però, que el seu no era un moviment apressat, sobreaccelerat, nerviós, dispers, no tenia res que veure amb el *flâneur* de Baudelaire, sinó que enmig de la marxa, de la constant situació de comiat, per parlar com Rainer M. Rilke, hi havia una atenció cordial, simpàtica, quasi de complicitat amb l'altre, l'estrany, el sobrevingut que de cop irrompia en la seva vida.

Michel de Certeau no va endinsar-se en l'estudi de la mística amb la intenció teòrica de conèixer les estructures místiques o literàries dels grans místics del passat (Surin, Favre, sant Joan de la Creu o Silesius), sinó que allò que l'ocupava i el preocupava en primer lloc era el seu propi moment, el seu propi trajecte biogràfic, la seva reconeguda situació de *passeur*, perquè, parafrasejant d'alguna manera Pascal, li agradava dir que *penser* era *passer*. Certeau mantenia l'opinió que la mística era fonamentalment un «objecte en trànsit» perquè el caràcter plural de les seves manifestacions prevalia sobre la idea d'una unitat de gènere. Per això, em sembla, els estudis sobre la mística del jesuïta francès s'han de llegir conjuntament amb els que va dedicar a la invenció de la vida quotidiana. Crec que és important de tenir en compte que el nostre autor creia, com Ernst Bloch, que en el passat hi havia present i futur: per això el seu pensament es formà per mitjà de tot un reguitzell d'incursions, de viatges, de comentaris, als textos del passat per tal de descobrir-hi la seva actualitat. Tinc la impressió que, en aquest sentit, seria molt interessant de fer un estudi que analitzés les convergències i les divergències entre el pensament de Charles Péguy i el de Michel de Certeau: tots dos, segurament en situacions existencials bastant diferents, van cercar la presència-absència o la «presència en forma d'absència» (Jünger) de Déu en l'entrellat, en les peripècies, de la vida quotidiana i, a més, tots dos van dirigir la seva atenció vers la mateixa tríada transcendent: el *foll*, l'*infant* i l'*illetrat*. Tant a nivell religiós com civil, el foll, l'infant i l'illetrat recorden a la societat la pèrdua de l'Altre viscut, sobretot a partir del segle XVI. Un altre punt de coincidència entre tots dos és la profunda coimplicació que detectaren entre la mística i la política. En relació amb aquest temps, el jesuïta francès arriba a parlar d'«una humiliació de la tradició cristiana» i d'«una defecció general de les institucions de sentit» (FM 34). Encara que la literatura mística no comenci en el segle XVI, no és sinó en la segona meitat d'aquest segle «quan es perfila un nom i una formalitat pròpies». A partir del segle XVI, dirà Michel de Certeau, «esdevé místic allò que cessa de tenir la “transparència” [tradicional] del signe (comunitari)» (FM 92-93). A partir de santa Teresa de Jesús i de sant Joan de la Creu, apunta de Certeau, s'inaugura un nou «art de parlar», i, d'aquesta manera, s'instaura la nova ciència mística (FM 123-124). En una entrevista arran de la publicació de la FM, de Certeau manifesta que la mística, sobretot a partir del segle XVII, és una ciència experimental en relació amb les tres heterologies, que són la psicoanàlisi, la lingüística i l'etnologia. Diu: «La lingüística tracta de la llengua; la psicoanàlisi, de la qüestió del subjecte; l'etnologia, de la relació amb l'altre. Aquestes disciplines, actualment ben

diferenciades, dibuixen l'espai on en altre temps va construir-se la "ciència" mística» (*Nouvel Observateur*, 25.IX.1982). Insisteix en el caràcter subversiu de la mística com a reacció a la confiscació per part dels clergues d'una veritat que es professionalitza. Tot optant per les llengües vernàcules i defensant la idea que l'ignorant té tant, sinó més, competència en matèria de fe, de Certeau veu la mística com «l'autoritat de la multitud (*foule*), figura de l'anonimat, que retorna indiscretament al camp de les autoritats acadèmiques». Més enllà de totes les discussions i preses de posició, la literatura mística posa en relleu «la zona d'interfaç (*interface*) entre una ètica i una estètica».

Per a de Certeau, l'experiència dels místics no és senzillament una forma renovellada de la pietat cristiana tradicional en el marc de l'ampli espectre de la història de l'espiritualitat, sinó que més aviat es tracta de prendre's seriosament l'absència de Déu, la pèrdua del lloc que socialment antany havia posseït, en la consciència dels temps presents. Per això, crec, en diversos contextos, el jesuïta francès subratlla la importància del *desig*, d'aquell desig que, en paraules d'Ernst Bloch, roman sempre desig perquè l'objecte d'aquest desig és sempre un absent inabastable, que sempre es troba més enllà de qualsevol més enllà. En l'enunciació mística s'insinuen, sovint boirosament, les petjades vives i inquietants de l'Altre. Petjades que, en els enunciat, en les proposicions plenament identificades, posseïdes i assimilades, esdevenen completament petrificades, diluïdes, idolàtriques. En el fons, el llenguatge dels místics posa en moviment un *modus loquendi* que forneix els indicis d'un *indicible*, d'alguna cosa que, al mateix temps, ens és absolutament necessària, però que ens manca totalment, que és totalment impossible de col·locar en l'enunciat. O, com ho expressarà en *L'absent de l'histoire* (1973), la mística «implica una relació amb l'altre en tant que és absent». Per això el text místic funciona com una espera de l'altre, i configura un espai ordenat pel desig, per aquell desig que en tot moment es manté en situació de desitjar. La mística expressa la nostàlgia de l'absent *com a* desig del seu retorn (Ossola).

En *La fàbula mística*, de bon començament, de Certeau fa notar: «Estem malalts de l'absència perquè estem malalts de l'únic» (FM 11). El desig, la nostàlgia, introdueixen els místics en l'experiència d'un gran silenci (FM 158-159, en el cap. «El "conversar"»). Escriu literalment: «La frase mística és un artefacte del Silenci» (FM 152); i també: Tot llenguatge místic es troba afectat, ferit, pel silenci de Déu (FM 151). Manté «una concepció de la paraula que seria essencialment un dolor del llenguatge, un cos sofrent» (FM 151). Per al místic, Déu ha de ser present, però a causa de la simultaneïtat del necessari/impossible, Déu és «l'origen innombrable» que assenyala la

seva signatura, les seves petjades, en el cos del llenguatge per mitjà d'«una perpetua esllavissada (*glissement*) de les paraules vers allò que les desposseeix d'una estabilitat de sentit i de referent», com si es tractés d'un començament que mai no està aquí, mai no és present (*jamais présent*)» (FM 152). En el llenguatge místic, tal com el concep Michel de Certeau, «els mots són abandonats per les coses», és un llenguatge que, en realitat, «no expressa pas una experiència, perquè és la mateixa experiència» (FM 148). En conseqüència pot afirmar que «la frase mística escapa a tota lògica de l'enunciat, i la substitueix per la necessitat de no produir en el llenguatge sinó efectes relatius a allò que no està en el llenguatge. El que ha de ser dit no pot ser-ho si no és mitjançant una ruptura de la paraula. Una escissió (*clivage*) interna fa reconèixer o confessar a les paraules el dol que les separa d'allò que mostren» (FM 146). Després de tot això, ens podem preguntar: què resta aleshores de la paraula? Un cos ferit o alterat, dirà de Certeau, un cos que és al mateix temps el mateix text místic i allò que el produeix, un cos físic travessat per l'experiència mística. «La paraula dissemblant (*dissemblable*), tot mostrant allò que no pot dir, serà el mateix cos, un cos dolorosament o deliciosament turmentat pel que l'obsessiona, un cos parlant i mut, un cos que dóna testimoni d'allò que no pot dir ni saber» (FM 150).

En *L'absent de l'histoire*, segurament el llibre que millor exposa d'una manera resumida el seu pensament, el nostre autor formula un interrogant molt interessant: «com parlar d'una “cosa” que no té cap mena de nom i que no pot expressar-se? Com proporcionar mots al “llenguatge desconegut” que “Déu mateix forma pel seu Esperit”?» (AH 61). En aquesta mateixa obra apunta que «potser cal posar entre parèntesi la hipòtesi [...] segons la qual l'experiència individual seria una *cosa aferrable* (*chose saisissable*) darrere dels textos. En realitat, de cada experiència espiritual tan sols n'és llegible allò que n'és rebut. I allò que n'és rebut en tal moment, és un estat del text» (AH 44). El text que ha esdevingut el cos del Nom no conté, no captura, no transforma en canònica, l'experiència de la unió de l'ànima amb Déu, ni tampoc l'experiència del diàleg entre el “jo” humà i el Locutor diví, perquè aquesta experiència tan sols existeix allí on ella s'enuncia i, d'alguna manera, s'exhaureix en el mateix acte d'enunciar. L'experiència, subratlla Sylvain Destrempe comentant l'obra de Michel de Certeau, s'assembla més aviat al *fenomen* que no pas al *noumenon* kantian, és allò que ens apareix gràcies al text i també a la nostra recepció del text, sempre situada en un espai i un temps concrets, amb unes possibilitats i unes limitacions lingüístiques singulars. De cap manera no és una mena d'«en-si» anterior al text i independent de la

nostra acollida del text. Contra la interpretació objectivant de l'experiència espiritual, que pot veure's il·lustrada, per exemple, en els escrits d'Henri Bremond, encara fortament dependent d'una metafísica de les essències, Michel de Certeau sosté en *L'absent de l'histoire* que «parlant amb propietat, no hi ha experiència [mística] individual. És un miratge. O, potser millor, és allò que postula el treball històric, però que no enuncia mai [...] Un escrit espiritual no dona el “jo” de l'experiència sinó és pres en el “nosaltres” d'un llenguatge; des d'aquest punt de vista, l'autor o el subjecte no apareixen sinó sotmesos a la llei d'una comunitat. És això allò que fa de la seva experiència un llenguatge» (AH 44-45).

En relació amb *La Fábula mística* voldria exposar molt breument com Michel de Certeau centra el seu pensament en l'«altre com a absent». Sobretot a partir del segle XVII —el segle que el jesuïta francès pren com a punt de referència de la seva reflexió— és possible de trobar tres grans sensibilitats: *a)* els moviments de dubte crític dels llibertins en filosofia; *b)* els moviments de retorn d'un reprimat (*refoulé*) «pagà» en les pràctiques de caràcter més o menys espiritista; *c)* un moviment que és sensible a la pèrdua de l'absolut, que s'inquieta davant el silenci del Locutor diví: és l'anomenada «ciència mística», la qual és una de les conseqüències del fracàs del reformisme posttridentí, que no va saber reconciliar el visible i l'invisible. Les institucions posttridentines, segons el parer de de Certeau, van cedir davant la gran temptació d'instal·lar-se «en el lloc de l'Altre» (FM 255). El discurs místic no pretén posar-se en el lloc del Locutor diví; es dona per satisfet de manifestar «una convicció (*assurance*): ha de parlar» (FM 159). Es limita a mostrar, per tant, que el Locutor diví parla. Sant Joan de la Creu diu que l'Esperit és «el que habla». Això significa que l'absència del Locutor diví no és tant una no-presència, sinó més aviat un recordatori de l'experiència del desig mai no definitivament acomplert que en fa el místic. Incessantment, el discurs místic mostra que hi ha l'altre, però aquest altre mai no es deixa atrapar ni configurar pel subjecte humà que en fa l'experiència. Com el discurs historiogràfic, el discurs místic és «una organització destinada a representar l'altre» (AH 161), que té la intenció de «manifestar un absent necessari, però tanmateix impossible de situar com a tal en l'enunciat». Tan sols és indirectament, obliquament enunciable. Per això dirà Michel de Certeau: «la mística fa llegible una absència que multiplica les produccions del desig» («L'énonciation mystique», 183). Per resumir el que hem exposat i amb les paraules del mateix autor: «El discurs místic no és sinó la metàfora inestable de quelcom

d'inaccessible. Cada "objecte" del discurs místic s'inverteix en el rastre d'un Subjecte sempre passatger. La mística, doncs, no reuneix ni regula les seves pràctiques sinó és en nom de quelcom que no podria convertir en un objecte (sinó místic) i que no deixa de jutjar-la mentre se li escapa. S'esvaeix en el seu origen. El seu naixement la destina a l'impossible, com si, malalta d'absolut des del principi, finalment morís de la qüestió que l'ha formada» (FM 84). En un altre indret escriu: «L'historiador dels místics, cridat com ells a *dir l'altre*, duplica la seva experiència en estudiar-los: un exercici d'absència defineix al mateix temps l'operació mitjançant la qual produeix el seu text i aquella operació que va construir el d'ells» (FM 20). Aquest estat de presència perduda i de recerca constant de l'altre innominable no representa per a de Certeau cap mena de situació desesperada o traumàtica, sinó que més aviat és una marxa, un pelegrinatge joiós, una aventura que condueix a la pau i la reconciliació. Michel Crépu, que fou amic íntim de de Certeau, escriu: «Aquesta pèrdua és per a de Certeau una mena d'exultació i de gaubança, una joia de viure, alguna cosa molt lluminosa i que, certament, és deguda a aquesta comprensió, a aquesta manera com ell ocupava el món sense tancar-se en una postura. Pas de vrai manque, pas de vraie joie. Mauvais manque, mauvaise joie. És una admirable figura del fill pròdig, amb l'art de retornar a la casa del pare. És el fill pròdig reeixit (*réussi*)».

En la darrera pàgina de FM, després del breu, però punyent comentari del poema de Catherine Pozzi, Michel de Certeau clou així la seva obra: «És místic aquell o aquella que no pot parar de caminar i que, amb la certesa d'allò que li manca, sap, de cada lloc i de cada objecte, que *no és això*, que un no pot residir *ací* ni acostentar-se amb *això*. El desig crea un excés. Excedeix, passa i perd els llocs. Fa anar més enllà, a un altre lloc. No habita en cap lloc. És habitat, diu una vegada més Hadewijch, per "un noble no sé què, ni això ni allò, que ens condueix, ens introdueix i ens absorbeix en el nostre Origen"».

Voldria acabar tot remarcant les excel·lències de la publicació en la línia ja coneguda de les altres publicacions d'aquesta col·lecció de l'Editorial Siruela. També vull destacar la correcció de la traducció de Laia Colell. El francès de Michel de Certeau presenta innombrables dificultats que, segons el meu parer, la traductora ha resolt molt bé. Pierre Nora, amic i editor de Michel de Certeau, va prevenir els responsables de Gallimard quan els trameté el manuscrit de la FM. Escriu: «La FM és una mena de

continent històric que Certeau fa convergir i ell n'explora les grans masses. Hi aporta el millor de les seves qualitats (una gran familiaritat amb aquests textos sovint mal coneguts, un sentit de l'espiritualitat, una impressionant multiplicitat d'aproximacions) i també els seus *inguaribles defectes (incurables défauts)* (un cert preciosisme, un estil a vegades obscur per sofisticació), que, malgrat tot, s'escauen molt bé aquí, perquè, sobre aquesta qüestió, ell la coneix millor que ningú i la treballa des de sempre». L'epíleg a la FM escrit per Carlo Ossola situa d'una manera exemplar l'itinerari biogràfic i intel·lectual de Michel de Certeau.

PD.-

La millor lectura per fer-se càrrec de la personalitat i del pensament de Michel de Certeau és:

François Dosse, Michel de Certeau. *Le marcheur blessé*, París, La Découverte, 2002.